

Kwiatkowski, Piotr

Tradycja regionalna

Notatki Płockie 31/3-128, 4-7

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tradycja regionalna*)

Najważniejszym powodem podjęcia badań dotyczących tradycji regionalnej była kontynuacja prac, które przed ćwierćwieczem zapoczątkowała prof. Nina Assorodobraj artykułem pt. *Żywa historia*¹. Późniejsze badania w tym zakresie przyniosły bardzo interesujące wyniki, wydatnie wzbogacające wiedzę na temat świadomości społeczeństwa polskiego (np. prace J. Szackiego, B. Szackiej, J. Possart, A. Pawełczyńskiej, a z młodszego pokolenia — A. Szpocińskiego).

Zasadniczym tematem rozważań wymienionych autorów jest tradycja narodowa, jej kształt i funkcje w aktualnym społeczeństwie. W mojej pracy zaś kieruję uwagę ku problemowi słabiej zbadanemu — ku tradycji funkcjonującej na poziomie grupy społecznej mniejszej niż naród. Wiadomo, że tradycje takich grup — regionów, miast, szkół, zakładów pracy, a nawet rodzin — są z tradycją narodową wielorako związane, choć stanowią pewne wyodrębnione całości. Niewiele jednak wiadomo, w jaki sposób kształtują się one i wedle jakich zasad wyodrębniają.

Zdecydowałem się problematykę tę badać na przykładzie Mazowsza Płockiego. Dlaczego właśnie ten region? Nie jestem z nim związany emocjonalnie, w tym sensie, że nie mieszkalem nigdy w regionie płockim, nie pobierałem nauk w tamtejszych szkołach, nie łączą mnie także z tą ziemią więzy rodzinne. Zdecydowały względy merytoryczne: 1) w Płocku od dawna, a od początku XX wieku nieprzerwanie (z wyjątkiem kilkuletnich okresów spowodowanych wojnami) istniały środowiska, instytucje i stowarzyszenia, które stawiały sobie za cel m.in. prowadzenie badań na temat przeszłości regionalnej; 2) region ten jest, jak się wydaje, typowy dla obszaru Polski, który znajdował się niegdyś w granicach zaboru rosyjskiego, czyli tzw. kongresówki. Mówiąc o typowości mam na uwadze przede wszystkim to, że regiony wchodzące w skład tego obszaru były i są bardzo mocno zintegrowane z resztą kraju, a jednocześnie istnieją na tym terenie wyraźne centra życia społecznego, kulturalnego i gospodarczego oraz elementy regionalnej świadomości, identyfikacji mieszkańców z regionem.

Zanim jednak rozpocząłem badania empiryczne, zająłem się opracowaniami, których celem było przygotowanie teoretycznych podstaw dla analiz. Toteż rozdział pierwszy mojej pracy poświęcony jest omówieniu problematyki socjologicznej teorii tradycji. Od czasu ukazania się najważniejszych polskich książek na ten temat — mam na myśli przede wszystkim

prace J. Szackiego (*Tradycja. Przegląd problematyki*, 1971) i B. Szackiej (*Przeszość w świadomości inteligencji polskiej*, 1974 — wyd. 1983) — upłynęło sporo czasu. W literaturze socjologicznej przybyło wiele interesujących pozycji. Wydaje się, że problematyka ta w latach siedemdziesiątych znalazła na świecie wielu znakomitych badaczy. Przyczyny wzrostu zainteresowania problematyką tradycji są różnorakie. Zacząć można od ujawnienia się jej doniosłości w latach sześćdziesiątych w państwach, które wyzwalając się spod dominacji kolonialnej, tworzyły wizje własnej przeszłości. Lata siedemdziesiąte przyniosły w Ameryce kilkuletnią modę na „poszukiwanie korzeni” oraz znacznie bardziej doniosły proces, który M. Novak nazwał „przebudzeniem etnicznej Ameryki”. Do tego wyliczenia dodać można trudności, które wystąpiły w procesie modernizacji krajów Azji i Afryki (choćby fenomen rewolucji irańskiej) oraz ożywienie regionalnej świadomości w niektórych krajach europejskich, przybierające często postać złożonych ruchów separatystycznych. Słowem, przybyło badań i koncepcji teoretycznych, które należało teraz uwzględnić.

Pierwszy rozdział mojej pracy ogniskuje się wokół trzech podstawowych problemów: 1) definicji pojęcia tradycji na gruncie socjologii; 2) relacji pomiędzy tradycją przekazywaną w postaci skryzalizowanych wzorów myślenia, reagowania, działania i powtarzanych przez kolejne pokolenie oraz tradycji w postaci zespołu wyobrażeń i symboli odnoszących się do rzeczywistości bezpowrotnie minionej, a nazywanej pamięcią zbiorową, obrazem przeszłości czy świadomością historyczną; 3) trzecim zagadnieniem było omówienie teoretycznej dy-

Rozdział drugi ma za przedmiot zagadnienie regionalizmu. Termin ten jest dość popularny skusji na temat koncepcji „wielkiej” i „małej” tradycji.

i kojarzy się potocznie z relikdami kultury ludowej obecnymi w życiu współczesnego społeczeństwa. Po analizie okazuje się, że bywa on rozumiany w literaturze fachowej na trzy sposoby: a) zgodnie z pierwszym oznacza postawę jednostki, przywiązanie do ziemi rodzinnej, do „ojczyzny prywatnej”; b) w znaczeniu drugim termin ten oznacza więź łączącą mieszkańców określonej zbiorowości terytorialnej; c) po trzecie, zacytujmy tu słowa Kazimierza Askanasa, wybitnego działacza regionalnego i naukowca z Płocka: „Regionalizm przejawia się w postaci ruchu polityczno-społecznego, wysuwającego na plan pierwszy obronę interesów lokalnych,

a także w nurcie naukowo-kulturalnym, zmierzającym do pogłębienia i rozszerzenia wiedzy o regionie, szczególnie o jego dziejach i odrębności”².

Rozważania na temat regionalizmu zajęły w pracy wiele miejsca, nie ograniczają się one wyłącznie do zjawisk występujących na terenie Mazowsza. Brak syntetycznego opracowania na temat polskiego regionalizmu skłonił mnie bowiem do naszkicowania charakterystyki tego zjawiska w skali ogólnopolskiej. Analizowany w pracy konkretny przykład traktowany jest jako jeden z wariantów tego znaczącego społecznie i wielokształtnego fenomenu. Dociekania te łączą się jednak bezpośrednio z zasadniczym tematem pracy. Otóż liczne badania prowadzone przez historyków (np. M. Oakeshott) i socjologów, przekonująco dowodzą, iż tzw. zwykli ludzie (czyli osoby nie zajmujące się zawodowo historią), zwracają się zazwyczaj ku przeszłości w celach „praktycznych”. Cele te wyznacza fakt przynależności do określonej grupy społecznej, stronnictwa politycznego czy akces do jakiejś ideologii. Związek pomiędzy założeniami ideologii regionalnej a poszukiwaniami regionalnej przeszłości stanowi jeden z wniosków wynikających z przedstawionych w rozdziale drugim rozważań. Można powiedzieć w skrócie, że regionalizm stwarzał instytucje sprzyjające rozwojowi badań w ośrodkach pozauniwersyteckich. Regionalne muzea, towarzystwa naukowe i czasopisma stanowiły zaplecze instytucjonalne dla prac badawczych i ułatwiały podejmowanie zamierzeń pisarskich. Były też ważnymi ośrodkami wokół których integrowały się środowiska o wysokich aspiracjach intelektualnych. Regionalizm określał także przedmiot badań nad przeszłością oraz ich społeczne funkcje. Prace naukowe, podejmowane zwłaszcza w okresie międzywojennym zazwyczaj przez nieprofesjonalnych miłośników historii, obejmowały regiony istniejące współcześnie. Badania historyczne służyć zaś miały akcentowaniu odrębności regionu, pochwalę jego osiągnięć w przeszłości, wzmacnianiu więzi regionalnej oraz budzeniu lokalnego patriotyzmu.

Pora przejść do wyników badań empirycznych. Jak wskazuje tytuł, ich przedmiotem były „obrazy przeszłości”. Pojęcie to rozumiem jako zespół wyobrażeń, przekonań i sądów na temat przeszłości grupy, funkcjonujących w świadomości jej członków. Materiałami do poznania obrazu przeszłości Mazowsza Płockiego były publikacje wydawane w Płocku od momentu odzyskania niepodległości w 1918 roku do chwili zamknięcia prac nad kompletowaniem źródeł, tzn. do roku 1983. Materiały te objęły:

a) regionalne roczniki, kalendarze, przewodniki turystyczne i prace popularnonaukowe, których celem — w intencji autorów — była popularyzacja wiedzy na temat przeszłości regionu, wskazywanie na jego oryginalne tradycje historyczne. Korzystając z katalogów Biblioteki im. Zielińskich TNP w Płocku, Biblio-

teki Narodowej oraz Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, starałem się dotrzeć do wszystkich źródeł wydanych w omawianym okresie;

b) źródłem drugiego typu była prasa regionalna. Prażoznawcy wskazują na wieloznaczność tego pojęcia. Mówią o prasie regionalnej (zwanej też regionalistyczną), która programowo zawęza swoje zainteresowania do omawiania problemów, osobliwości, historii i etnografii określonego obszaru. Drugi typ stanowi prasa polityczno-informacyjna o charakterze lokalnym. Prasa ta, obok informacji ogólnych, zaczerpniętych z informacji agencyjnych i prasy centralnej, zamieszcza artykuły poświęcone życiu określonych obszarów i środowisk. W pracy skupiam się na prasie regionalnej pierwszego typu, wyrażonej związanej z ruchem regionalnym. W Płocku ukazywały się trzy takie czasopisma: miesięczniki «Mazowsze Płockie i Kujawy» (1926—30), «Życie Mazowsza» (1935—39) oraz kwartalnik «Notatki Płockie» (1956—).

Systematyczna analiza treści zawartych w tych publikacjach i odnoszących się do przeszłości regionu stanowi podstawowy materiał. Analiza ma charakter jakościowy ze względu na różnorodność materiałów, z tym jednak, że w kilku miejscach przytacza się niektóre dane ilościowe. Mają one charakter przede wszystkim ilustracyjny i służą lepszemu udokumentowaniu tez sformułowanych na podstawie analizy jakościowej.

Celem badań było stworzenie typologii tradycji regionalnych, propagowanych w Płocku w okresie 65 lat. Zbudowałem ją poprzez wyodrębnienie nazw faktów historycznych oraz imion postaci, wokół których koncentrują się wypowiedzi różnych autorów. Następnie starałem się odtworzyć zawarte w tekstach oceny tych faktów i postaci, i odkryć, jakie wartości bywają im przyporządkowywane. Wreszcie, biorąc pod uwagę podobieństwo wartości przypisywanych różnym faktom i postaciom, wyodrębniłem sześć nurtów tradycji popularyzowanych na terenie regionu. Są to:

- tradycja odrębności Mazowsza Płockiego,
- tradycje patriotyczne regionu,
- popularyzowana wyłącznie w okresie międzywojennym tradycja walk o niepodległość w latach 1918—1920,
- popularyzowana wyłącznie po II wojnie światowej tradycja walk rewolucyjnych w regionie,
- tradycja walki z okupantem w czasie II wojny światowej,
- tradycje pracy dla dobra regionu. W jej obrębie wyróżniłem trzy osobne nurty: tradycję naukową, tradycję kulturalną oraz tradycję samoorganizacji społecznej wyrażającą się w tworzeniu licznych stowarzyszeń społecznych. W analizowanych materiałach zaznacza się także, bardzo jednak słabo, tradycja działalności gospodarczej.

Analiza wymienionych wyżej typów pozwoliła na sformułowanie hipotez dotyczących

tworzenia i ewolucji tradycji regionalnej oraz związków pomiędzy tradycją narodową a tradycją regionalną.

Wyróżniam w pracy dwa typy faktów, które rozegrały się na terytorium regionu i stały się częstkami tradycji regionalnej. Fakty pierwszego typu nazywam „wielką historią”. Są to: (a) wydarzenia, które rozegrały się w regionie i miały ważne znaczenie w dziejach narodowych (np. sprowadzenie Krzyżaków przez Konrada Mazowieckiego czy inkorporacja Mazowsza); (b) wypadki, które wystąpiły w regionie jako fragment ważnego wydarzenia historycznego lub procesu obejmującego całe społeczeństwo (taki charakter miał np. udział społeczeństwa regionu w powstaniach narodowych, w walkach o niepodległość czy w II wojnie światowej). Do faktów drugiego typu zaliczam wydarzenia i procesy ważne dla dziejów regionu i jego stolicy, które jednak jako konkretne wypadki nie mają istotnego znaczenia w historii narodu jako całości. Nurt ten nazwano w pracy „małą historią”. Do wydarzeń takich należy np. założenie lokalnego czasopisma, spółdzielni czy stowarzyszenia. Fakty te były często oznaką i wynikiem szerszego procesu społecznego, gospodarczego czy kulturalnego, który obejmował całe społeczeństwo. Regionalni badacze i publicyści akcentują jednak ich konkretny, niepowtarzalny kształt i szukają w nich specyficznego, regionalnego charakteru. Podobne reguły dotyczą postaci z przeszłości. Do obrazu przeszłości regionalnej włącza się wyobrażenia postaci, które działały na terenie regionu. Są to: (a) ludzie zasłużeni, których aktywność nie wykraczała poza granice regionu; (b) znane postaci historyczne, które — choćby przez krótki czas — przebywały na terytorium regionu, pracowały tam lub walczyły; (c) „wybitni ziomkowie”, ludzie urodzeni w regionie, często wychowankowie miejscowych szkół. Ludzie ci poza ziemią rodzinną prowadzili działalność przynoszącą im sławę i uznanie wykraczające poza granice regionu (np. Władysław Broniewski).

Porównanie obrazów przeszłości stworzonych w okresie międzywojennym i powojennym umożliwiło odkrycie mechanizmów zmian w zakresie propagowanej tradycji regionalnej. Po pierwsze, można mówić o całościowej zmianie tradycji propagowanej. Mamy z nią do czynienia, gdy nadawca w określonym momencie przestaje propagować pewien typ tradycji, a w miejsce treści wyeliminowanych pojawia się inna tradycja. W analizowanych materiałach jedynym przypadkiem zmiany tego typu jest zaprzestanie po II wojnie światowej popularyzacji tradycji walk o niepodległość z lat 1918—1920 i niejako zastąpienie ich tradycją walk rewolucyjnych.

Drugim typem jest stopniowa, ewolucyjna zmiana tradycji. Typ tradycji, który określono jako tradycję patriotyczną zmienił się w sferze propagowanych wartości. Po II wojnie światowej dziewiętnastowieczne walki o niepodległość oraz ich bohaterów wiąże się m.in.

z postępowaniem i demokracją, wartościami słabo akcentowanymi przed wojną. Z kolei w przypadku wyobrażeń dotyczących przeszłości lokalnej zmiany polegają przede wszystkim na zwiększaniu się repertuaru faktów i postaci, co wynika z włączania do tradycji wspomnień o niedawnych zdarzeniach i ludziach, którzy niedawno odeszli.

Obok ustalenia typu zmian równie ważne jest znalezienie ich przyczyn. Wyróżniłem dwa typy czynników powodujących przeobrażenia w zakresie tradycji. Pierwsze usytuowane są na zewnątrz społeczeństwa regionu. Ich wynikiem jest zmiana w zakresie popularyzacji tradycji patriotycznych: zanik popularyzacji wydarzeń z lat 1918—20, akcentowanie takich wartości jak postęp społeczny, egalitaryzm czy demokracja. Czynniki te spowodowały także wzrost zainteresowania walkami rewolucyjnymi i postaciami działaczy ruchu robotniczego oraz ich popularyzację. Wśród czynników tego typu wymienić należy, w największym skrócie, zmiany społeczne i polityczne, które nastąpiły w Polsce po II wojnie światowej, w szczególności zaś wskazać należy na przemiany systemu wartości oraz zmianę oficjalnej wykładni przeszłości.

Inaczej jest w przypadku „małej historii”. Jej obraz, popularyzowany w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej, wykazuje daleko idące podobieństwa. Zależy on przede wszystkim od następujących czynników: (a) społecznego dziedzictwa regionu; (b) sposobów ujmowania przeszłości regionalnej wypracowanych przez poprzednie pokolenie; (c) od aktualnych wartości i problemów, na których koncentruje się uwaga mieszkańców regionu; (d) od stanu wiedzy naukowej na temat przeszłości regionu.

Podkreślić warto, że stałość obrazu „małej historii” współwystępuje z rzeczywistym trwaniem niektórych elementów społecznego dziedzictwa, a więc z istnieniem zabytkowych obiektów, np. katedry plockiej czy pozostałości zamku oraz z ciągłością niektórych instytucji, np. Towarzystwa Naukowego Płockiego czy Szkoły Płockiej (obecnie LO im. Małachowskiego). Ów związek przeszłości z trwaniem konkretnych obiektów, instytucji czy stowarzyszeń widać także w przypadku tradycji wyrastającej z dziedzictwa wielkiej historii. W analizowanych materiałach nader często znajduje ona wyraz bardzo konkretny, spleciona z biografią poszczególnych ludzi czy losami rodzin, z dziejami poszczególnych instytucji, np. szkoły czy towarzystwa naukowego, dzieje się w małej skali i materializuje w historii budynku, grobu bohatera czy tablicy pamiątkowej.

Tradycja wyrastająca z dziedzictwa „małej historii”, a zatem tradycja regionalna w ścisłym tego słowa znaczeniu, ma charakter „pozytywny”. Obejmuje ona wzory legalnej pracy w zakresie nauki, kultury, życia społecznego. Stosunkowo najsłabiej zaakcentowana została działalność gospodarcza. Zastanawiającą spr-

wą jest także brak wątków politycznych w tradycji regionalnej. Wzory myślenia i działania politycznego są wprawdzie składnikami tradycji rewolucyjnej i patriotycznej, ale jest to aktywność stanowiąca fragment działań podejmowanych w skali ogólnospołecznej lub ogólnonarodowej, nie zaś — w skali regionu. Można wyobrazić sobie istnienie regionalnych tradycji sprawowania władzy, samorządu itp. W analizowanych tekstach nie spotkałem jednak takich wątków. Uwagę pokoleń żyjących w okresie objętym badaniami przyciągał sam fakt posiadania odrębnej struktury organizacyjnej regionu, istnienie księstwa czy, w okresie późniejszym — województwa. Jakie to były organizmy i w jaki sposób sprawowano w nich władzę — to problemy, które pozostały w sferze dociekań ściśle historycznych. Z informacji tych nie wyciąga się wniosków na te-

mat związków pomiędzy istniejącym aktualnie a przeszłym sposobem sprawowania władzy w skali regionu. Można zatem stwierdzić, że przeszłość regionalna jest w analizowanym przypadku tworzywem dla tradycji wspólnoty terytorialnej, która nie aspiruje do odgrywania samodzielnej roli politycznej czy posiadania odrębnego, historycznie ukształtowanego systemu instytucji. Wynika to zapewne z silnego zintegrowania regionu z resztą kraju, zarówno przed wojną, jak i w latach powojennych. Fakt ten tłumaczyć można także tym, że od końca osiemnastego wieku istniejące na terytorium regionu struktury polityczne i administracyjne nie odróżniały się w żaden sposób od analogicznych instytucji istniejących w pozostałych regionach i nie mogą być uznane za wytwór społeczeństwa regionu, za część jego oryginalnego, własnego dziedzictwa.

* — 14 grudnia 1985 r. w Uniwersytecie Warszawskim odbyła się publiczna obrona pracy doktorskiej Piotra Kwiatkowskiego, pracownika naukowego Instytutu Socjologii UW, nt. *Tradycja regionalna na przykładzie obrazu przeszłości Mazowsza Płockiego w publikacjach regionalistycznych z lat 1918—1983*. W artykule niniejszym przedstawione zostały główne tezy tej rozprawy.

Dr Piotr Kwiatkowski w swoich badaniach nawiązał m.in. do propozycji Kazimierza Askanasa zawar-

tych w artykule *Zagadnienie badań regionalnych w Płocku*, wydrukowanym w «Notatkach Płockich» w 1957 r. Publikacja ta wytyczyła wówczas główną linię badawczą naszego pisma, która utrzymywana była przez całe minione trzydziestolecie i która notabene jest pogłosem pięknej idei Kajetana Morykoniego, założyciela Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Praca dr. Piotra Kwiatkowskiego jest swoistą kontynuacją tych założeń i z tego względu została zaprezentowana na łamach «Notatek Płockich».

PRZYPISY

¹ N. Assorodobraj: *Zywa historia*. «Studia Socjologiczne» 1963, nr 2.

² K. Askanas: *Zagadnienie badań regionalnych w Płocku*. «Notatki Płockie» 1957, nr 3/4.